

Бориченко Катерина Валеріївна,
аспірантка кафедри трудового права та
права соціального забезпечення
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИПЛАТИ ДОПОМОГИ У ЗВ'ЯЗКУ З ВАГІТНІСТЮ І ПОЛОГАМИ

Постановка проблеми. В умовах розвитку України як соціальної держави основним її завданням є забезпечення рівня мінімальних гарантій для населення. У зв'язку з економічною кризою та неможливістю на даному етапі зниження рівня бідності, держава, у першу чергу, повинна забезпечувати тих осіб, які в силу певних об'єктивних обставин не в змозі самотійно досягти достатнього рівня життя. До такої категорії, зокрема, відносяться і сім'ї з дітьми, важливою формою соціального захисту яких є державна соціальна допомога.

Соціальний захист сімей з дітьми включає в себе, серед іншого, створення інфраструктури та матеріальну підтримку родини задля забезпечення оптимальних умов народження та виховання дитини. Важливе значення у цьому відіграє допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, яка має подвійний характер і передбачена як системою державної соціальної допомоги, так і загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Постійне вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми спрямоване на внесення змін до нормативно-правових актів, які були прийняті раніше, що, на думку С.І. Кобзевої, свідчить про низький рівень правотворчої діяльності, порушення принципу збереження стабільності правового простору, довіри громадян до закону та діяльності держави [1; 447], призводить до складності розуміння нормативно-правових актів у цій сфері для пересічних громадян. Зазначене стосується також порядку призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, що і зумовлює актуальність обраної теми наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Правові аспекти соціальної допомоги сім'ям з дітьми неодноразово були об'єктом досліджень таких вітчизняних науковців,

як Н.Б. Болотіна, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, В.Л. Стрепко та ін. Проблема правового регулювання призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами не залишилась поза увагою і таких зарубіжних вчених, як К.М. Гусов, Т.С. Гусева, М.Л. Захаров, Ю.Б. Корсаненкова, М.В. Лушнікова, А.М. Лушніков, О.Є. Мачульська, Є.Г. Тучкова, М.Ю. Федорова та ін. На тему «Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціального–правового захисту» у 2003 р. була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Л.В. Кулачок. Втім, теоретичні та практичні питання призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами ще не були предметом спеціального дослідження.

Метою дослідження є визначення умов та порядку виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами та внесення пропозицій щодо удосконалення їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативно-правовим актом у сфері призначення і виплати державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми є Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р.[2], до якого неодноразово вносилися зміни. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 22.03.2001 р.[3] були внесені зміни, відповідно до яких відбулася диференціація призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, що надається в період однойменної відпустки, між особами, які не застраховані у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, та особами, які підлягають даному страхуванню.

Таким чином, даний вид допомоги носить подвійний характер, оскільки з одного боку є соціально-страховою виплатою для осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленим похованням», [4] а з іншого – грошовою виплатою сім'ям з дітьми, що здійснюється в рамках державного соціального захисту зазначеної категорії населення.

Як уже зазначалось раніше, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами виплачується жінкам за весь період однойменної відпустки, тривалість якої становить до пологів 70 календарних днів, після пологів – 56 (70 – у разі ускладнених пологів або народження двох і більше дітей).[5]Зазначений вид допомоги виплачується також у випадку усиновлення дитини протягом двох місяців з дня її народження за період з дня усиновлення і до закінчення строку післяпологової відпустки. Однак встановлення відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами тривалістю 126 (140) календарних днів, що відзначається на розмірі допомоги, яка виплачується у такому випадку, викликає сумніви щодо її доцільності.

Конвенцією Міжнародної організації праці № 103 про охорону материнства (переглянута № 183)[6]передбачено право жінки на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю не менше 14 тижнів, з яких не менше 6 тижнів повинні надаватися після народження дитини. Таким чином, законодавство України у цій сфері відповідає міжнародним стандартам, встановлюючи тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами (при нормальному їх протіканні та народженні однієї дитини) тривалістю 18 тижнів.

Більш розвиненим є законодавство у сфері тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами зарубіжних країн. Так, законодавством Швеції передбачена тривалість такої відпустки – 64 тижні, Норвегії – 52 тижні, Данії – 50 тижнів, Іспанії – 24 тижні, Росії – 20 тижнів, Фінляндії – 18 тижнів, Німеччини – 14 тижнів. [7] Таким чином, показник України у сфері тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами є нижчим за середній, що зумовлює необхідність поступового підвищення тривалості зазначеного виду відпустки.

Заслужовує на увагу також досвід таких країн як Франція та Польща, законодавством яких встановлено диференціацію тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а, отже, і розміру відповідної допомоги, залежно від кількості дітей у родині. Так, відповідно до законодавства Франції допомога у зв'язку з вагітністю і пологами виплачується у розмірі 100% доходу жінки протягом 6 тижнів – до та 10 тижнів – після

народження першої дитини, 8 тижнів – до та 18 тижнів – після народження другої та наступних дітей. [8; 120]

В Україні, на жаль, відсутня диференціація тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами, а, отже, і розміру однойменної допомоги, залежно від кількості дітей у родині, за виключенням одночасного народження двох чи більше дітей. Однак, на нашу думку, запровадження досвіду зарубіжних країн шляхом підвищення тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами для окремих категорій осіб, підвищило б рівень соціального захисту сімей з дітьми, стимулювало б зростання рівня народжуваності, покращення демографічної ситуації в Україні.

Вищезазначену тезу підтверджує те, що ще за радянських часів такими корифеями права соціального забезпечення як О.Ф. Чернишова, В.М. Толкунова, О.В. Протас, Т.М. Москвичова висловлювалась думка про необхідність збільшення періоду відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Зокрема, В.М. Толкунова пропонувала надавати повністю оплачувану відпустку у випадку народження першої дитини – тривалістю 120 календарних днів, другої – 140 календарних днів, третьої (при наявності на утриманні двох дітей) – 160 календарних днів, а у випадку виникнення патологій під час пологів додавати до них ще 14 календарних днів.[9; 183]

Як зазначалося раніше, тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами становить 70 календарних днів до пологів та 56 – після. У разі народження двох і більше дітей або виникнення ускладнень під час пологів тривалість післяпологової відпустки становить 70 календарних днів. У той же час, абз. 2 ч. 1 п. 5 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми[10] передбачена можливість подовження післяпологової відпустки у разі ускладнених пологів на підставі довідки встановленого зразка, виданої лікувально-профілактичним закладом. Допомога за цей час підлягає донарахуванню.

Однак, право жінки на подовження тривалості післяпологової відпустки у випадку виникнення ускладнень під час пологів передбачене лише в рамках державної допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами. У Законах України «Про

відпустки», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленим похованням» зазначена норма відсутня, що викликає заперечення, оскільки жорстка фіксація у законодавстві тривалості післяпологової відпустки у випадку виникнення патологій під час пологів без можливості її подовження залежно від медичних рекомендацій лікувально-профілактичного закладу, в якому відбувалися пологи, суперечить завданню законодавства про соціальне страхування – встановлення гарантій захисту осіб від соціальних ризиків, а у випадку їх настання – пом'якшення їх наслідків.

Таким чином, на нашу думку, задля підвищення рівня соціального захисту сімей з дітьми, стимулювання рівня народжуваності, шляхом утримання родиною двох і більше дітей з метою забезпечення простого відтворення населення, доцільно доповнити ст. 17 Закону України «Про відпустки» частиною третьою, передбачивши право особи на відпустку у зв'язку з вагітністю і пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів та 70 календарних днів після пологів у випадку народження другої та наступної дитини (за наявності на утриманні відповідно однієї чи більше дітей). У випадку виникнення ускладнень під час пологів, особа має право на подовження післяпологової відпустки на підставі довідки встановленого зразка, виданої лікувально-профілактичним закладом.

У зв'язку з цим, положення ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», ст. 38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», п. 5 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми необхідно привести у відповідність до ст. 17 Закону України «Про відпустки».

Законодавством України у сфері призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами передбачена подовжена тривалість терміну, за який виплачується зазначена допомога, до 180 календарних днів (90 днів – до і 90 днів – після пологів), для жінок, які віднесені до I-IV категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.[2, 4, 5]Зазначена норма не

викликає заперечень, беручи до уваги необхідність підвищеного захисту осіб, які постраждали внаслідок радіаційного опромінення, особливо у період вагітності, пологів та догляду за новонародженою дитиною.

Таким чином, нормативно-правовими актами у сфері правового регулювання призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами передбачено їх диференціацію залежно від суб'єкта – отримувача даного виду допомоги.

Більша тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами, а значить і виплата допомоги, що надається за цей період, залежно від особливостей умов проживання жінки, характеру її попередньої трудової діяльності, передбачена також законодавством зарубіжних країн. Так, наприклад, у Чехії відпустка у зв'язку з вагітністю і пологами самотніми матерями, з 100% її оплатою, надається тривалістю 35 тижнів, що на 7 тижнів перевищує нормальну її тривалість. У Фінляндії жінкам, які до вагітності працювали на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, надається допомога у зв'язку з вагітністю та пологами у розмірі 100% доходу такої жінки за час відповідної відпустки, тривалістю 155 робочих днів.[8; 121, 126]

На нашу думку, запровадження досвіду зарубіжних країн в Україні щодо зміни умов призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами самотніми матерями за період однойменної відпустки, тривалість якої буде становити 90 календарних днів до пологів та 90 календарних днів – після, підвищить рівень соціального захисту сімей з дітьми, зокрема, неповних. Значення введення подовженої тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а, отже, і відповідної допомоги, для самотніх матерів важко переоцінити, оскільки в такому випадку жінка одноособово здійснює догляд за новонародженою дитиною, що робить процес відновлення стану здоров'я матері після пологів більш тривалим і може, в свою чергу, негативно відобразитись на дитині.

Диференціацію тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а, отже, і умов виплати відповідної допомоги, залежно від статусу жінки, яка має на неї право, доцільно поширити, крім жінок, які належать до I-IV категорії

осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, також на жінок, які до вагітності працювали на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, передбачивши для них виплату допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами за період однойменної відпустки, тривалість якої буде становити 90 календарних днів до пологів та 90 календарних днів – після, що дозволить, поряд з організацією відповідних заходів у сфері охорони праці, компенсувати жінці під час її вагітності та у період догляду за новонародженою дитиною негативний вплив на її організм виробничих факторів.

У зв'язку з цим, на нашу думку, порядок призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами в Україні необхідно диференціювати залежно від кількості дітей, які перебувають на утриманні родини, особливостей умов проживання такої сім'ї, правового статусу та характеру попередньої трудової діяльності жінки.

Таким чином, до ч. 3 ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», абз. 2 ч. 1 ст. 38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», ч. 1 п. 5 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми доцільно внести зміни, виклавши зазначені норми у такій редакції: «... Одиноким матерям, жінкам, які до пологів працювали на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, жінкам, віднесеним до I-IV категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами виплачується за 180 календарних днів однойменної відпустки (90 - до пологів і 90 - після пологів)...»

Право на допомогу у зв'язку з вагітністю і пологами відповідно до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми[10] мають жінки з числа військовослужбовців Збройних Сил, Державної прикордонної служби, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, військ цивільної оборони, інших військових формувань та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та Державної кримінально-виконавчої служби; жінки, звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації

незалежно від форми власності; жінки, зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні; аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів; непрацюючі жінки; жінки, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, які не сплачують страхові внески до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Для цих категорій жінок державна допомога у зв'язку з вагітністю і пологами встановлюється у розмірі 100% середньомісячного доходу (грошового забезпечення, середньомісячного доходу, мінімального розміру допомоги по безробіттю, стипендії тощо) жінки, але не менше 25% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом, із розрахунку на місяць.

Жінкам, які на час оформлення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами не працювали або були зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, але не сплачували страхові внески до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, державна допомога у зв'язку з вагітністю і пологами виплачується у мінімальному розмірі, що становить, станом на 1 січня 2014 р. – 304,5 грн. (25% від 1218 грн.),[11] що викликає ряд заперечень.

Відповідно до ч. 3 ст. 46 Конституції України пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом, [12] яким є вартісна величина набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів, а також мінімального набору послуг, який є достатнім для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я. [13] Таким чином, встановлення державної допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами для непрацюючих жінок та жінок, що належать до суб'єктів підприємницької діяльності, для яких, як правило, зазначений вид допомоги є єдиним джерелом існування у цей період, на рівні 25% від прожиткового мінімуму суперечить

Конституції України, та не зможе забезпечити навіть мінімальні умови існування ні матері, ні її новонародженої дитини.

У зв'язку з цим доцільно внести зміни до ст. 9 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та ч. 5 п. 7 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, передбачивши мінімальний розмір державної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами на рівні прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатної особи.

Виплата соціально-страхової допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», здійснюється підприємством вагітній жінці, яка перебуває у однойменній відпустці, на підставі листка непрацездатності за рахунок Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у вигляді матеріального забезпечення за весь період відпустки, розмір якого становить 100 % середньої заробітної плати.

Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами не оподатковується податком на доходи з фізичних осіб відповідно до пп. 165.1.1 п.165.1 ст.165 Податкового кодексу. [14] До 1 липня 2013 р. з даного виду допомоги не утримувався також єдиний соціальний внесок, і лише з моменту набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії», [15] допомога у зв'язку з вагітністю та пологами є об'єктом нарахування та утримання єдиного соціального внеску, а період однойменної відпустки зараховується до страхового стажу, що має позитивне значення для підвищення рівня соціального захисту населення України.

Висновки. Таким чином, правове регулювання призначення та виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, незважаючи на часті зміни та деякі позитивні моменти, залишається недосконалим. Законодавство у цій сфері не відповідає реаліям життя родини, яка виховує дітей: тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами є чи не найнижчою серед розвинених країн світу, відсутня диференціація її тривалості залежно від умов життєдіяльності жінки та її сім'ї. Слід відзначити невідповідність Конституції України окремих

положень Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», що передбачають виплату допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами у розмірі, який значно менший за прожитковий мінімум. У зв'язку з цим перед законодавцем стоїть нагальна необхідність вдосконалення правового регулювання призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, шляхом внесення змін до низки нормативно-правових актів щодо підвищення мінімального розміру допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, встановлення диференціації порядку її призначення і виплати залежно від кількості дітей, які знаходяться на утриманні сім'ї, правового статусу, характеру трудової діяльності жінки, що має право на отримання такої відпустки і допомоги за весь час її тривалості, задля створення дійсно ефективної системи соціального захисту, без якої функціонування соціальної держави неможливе.

Література:

1. Кобзева С.И. Дифференциация в праве социального обеспечения // Проблемы дифференциации в правовом регулировании отношений в сфере труда и социального обеспечения: материалы Пятой междунар. науч.-практ. конф. / под ред. К.Н. Гусова. – М., Проспект. – 2009. – С. 445-447.
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 5. – Ст. 21
3. Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»: Закон України від 22.01.2001 р. № 2334-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 20. – Ст. 101
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленим похованням: Закон України від 18.01.2001 № 2240-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 14. – Ст. 71
5. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 2. – Ст. 4
6. Конвенція МОП № 103 (переглянута № 183) про охорону материнства 1952 р. // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919 – 1964. Т.І. – Женева: Міжнародне бюро праці, 1964
7. The Organisation for Economic Co-operation and Development. Employment outlook. - OECD, 2001.
8. Корсаненкова Ю.Б. Социальная поддержка семей с детьми в Российской Федерации: реальность и перспективы: монография / Ю.Б. Корсаненкова. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 208 с.
9. Толкунова В.Н. Социально-правовые проблемы дальнейшего улучшения условий труда и быта работающих женщин // Всесоюзный юридический заочный институт. Труды. Том 50. Правовые проблемы регулирования труда в свете решений XXV съезда КПСС. - М., 1977. - С. 179-184
10. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 2365
11. Про Державний бюджет на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII // Голос України. – 2014. - № 10.

12. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141
13. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 38. – Ст. 348
14. Податковий кодекс: Закон України від 02.11.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 348
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії: Закон України від 14.05.2013 № 231-VII // Офіційний вісник України. – 2013. - № 43. – Ст. 1535

Анотація

Бориченко К.В. Правове регулювання призначення та виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами. – **Стаття.**

У статті проаналізовано порядок призначення та виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, передбачений чинним законодавством України. Зроблено висновок про недосконалість нормативно-правових актів у цій сфері. Сформульовано конкретні пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері призначення та виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами.

Ключові слова: соціальний захист, державна допомога, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами, сім'я з дітьми, одинока мати.

Аннотация

Бориченко Е.В. Правовое регулирование назначения и выплаты пособия в связи с беременностью и родами. – **Статья**

В статье проанализирован порядок назначения и выплаты пособия в связи с беременностью и родами, предусмотренный действующим законодательством Украины. Сделан вывод о несовершенстве нормативно-правовых актов в этой сфере. Сформулированы конкретные предложения по совершенствованию законодательства в сфере назначения и выплаты пособия в связи с беременностью и родами.

Ключевые слова: социальная защита, государственное пособие, пособие в связи с беременностью и родами, семья с детьми, мать-одиночка.

Summary

Borichenko K. Legal regulation of the appointment and payment of benefits in connection with pregnancy and childbirth. - **Article.**

The procedure for the appointment and payment of benefits in connection with pregnancy and childbirth by the current legislation of Ukraine had analyzed in this paper. Concluded imperfection of legal acts in this area. Specific proposals to improve legislation in the field of appointment and payment of benefits in connection with pregnancy and childbirth had formulated in this paper.

Keywords: social protection, state benefit, benefits in connection with pregnancy and childbirth, family with children, single mother.